

Harrie Scholtmeijer

Veranderingen in het Vlielands¹

Abstract

In this article we repeat the dialect recording on the island of Vlieland (A 003) made by Jo Daan in 1951. Even when using informants that are in a sociological way the same as in the fifties, there is still a considerable difference between Daan's and our findings. Some features disappeared, others remained. Those remaining are in general the dialect features that we find in surrounding dialects as well. The rather 'strange' realization of wgm. î and û gave way to the closed monophthongs that are present along the border of the Waddenzee. The Vlieland dialect has lost its peculiarities, and assimilated to a much larger North Eastern variant of Dutch speech.

1. Inleiding

In hun bijdrage aan het huldenummer voor een andere negentigjarige maken Taeldeman en Verleyen (1999) de prikkelende opmerking dat het materiaal van de Fonologische Atlas ten opzichte van oudere dialectopnamen nauwelijks wijzigingen heeft ondergaan. Daarmee pareren zij, zonder dat met zoveel woorden te zeggen, een opmerking van Ryckeboer en mij in de daarvoor verschenen jaargang van *Taal en Tongval*. Bij alle tekortkomingen van de RND, zo stelden wij, heeft deze atlas toch als groot voordeel boven latere atlassen dat zij tot stand is gekomen in een tijd waarin de erosie van het dialect nog niet zo ver voortgeschreden was (1998:66).

Zelfs dit historische surplus blijkt de RND volgens de makers van de FAND dus niet of nauwelijks te hebben. Zij onderbouwen hun stelling met een drietal voorbeelden, alledrie betrekking hebbend op vocalen. Bij het bestu-

¹ Met dank aan Thera de Jong en de redactie van dit nummer (Hans Bennis, Jan Stroop en Hugo Ryckeboer) voor hun commentaar op een eerdere versie. Verder natuurlijk dank aan de informanten die ik hier niet met name zal noemen – een verschil met de RND, ontstaan door een veranderd maatschappelijk denken over persoonsgegevens – en mijn contactpersonen op het eiland, J. H. Nanninga, B. Huiskes en Th. A. Sontrop.

deren van consonantische ontwikkelingen in de twintigste eeuw (Scholtmeijer 1997 a en b) kan men echter de mening van Taeldeman en Verleyen niet zondermeer onderschrijven. Vergelijk bijvoorbeeld eens de beide kaartjes van h-loosheid in de bundel-Van Bree: de een gebaseerd op de RND, de ander, net als de FAND, gebaseerd op het GTP-materiaal. De achteruitgang van het verschijnsel in Nederland boven de grote rivieren is dramatisch te noemen.

De discussie over stabiliteit en erosie van het dialect bij degenen die als zegspersoon voor onze atlassen dienen, is dus nog geheel open. Kunnen we werkelijk nog dezelfde dialectopname maken als pakweg vijftig jaar geleden? In deze bijdrage wil ik hier op ingaan, niet aan hand van één verschijnsel in verschillende plaatsen, maar aan hand van verschillende verschijnselen in één plaats: Vlieland (A 003). Het uitgangspunt is de RND-opname die Jo Daan daar begin jaren vijftig² maakte (Daan 1969). Die opname heb ik herhaald, uiteraard niet met dezelfde spreeksters, maar wel met spreeksters die in sociologisch opzicht op hun voorgangers leken: ouder, autochtoon en door de lokale bevolking aanbevolen. Kortom: het type spreker dat men voor een dialectatlas raadpleegt.

2. Methode

In april 1999 heb ik de van het Nederlands afwijkende woorden en zinnen in de RND voorgelegd aan twee sprekers van het Vlielands, die in sociologisch opzicht identiek zijn aan de informanten van Daan: beiden vrouw, en beiden behorend tot de oudere generatie (geboren in 1915 resp. 1929, beiden op Vlieland en daar hun hele leven woonachtig). Mijn onderzoek is dus een zo getrouw mogelijk herhaling van Daans RND-opname, maar beoogt niet een representatief beeld te geven van wat nu op het eiland gesproken wordt.

Naast de RND-opname maak ik ook gebruik van nog ouder vergelijkingsmateriaal. Uit de negentiende eeuw is dat het al genoemde Dialecticon van Winkler en een boekje van Allan uit 1857, waarin helemaal aan het eind een paar opmerkingen over het Vlielandse dialect voorkomen. Allan en Winkler hebben het Vlielands niet zelf opgetekend, maar baseren zich op één en

² De opname die te Vlieland gemaakt werd, vond plaats in augustus 1951 en is een van de eerste dialectopnamen in ons land waarbij een bandrecorder werd gebruikt. Jo Daan was haar tijd weer eens ver vooruit; hoe ver bleek pas goed toen ze op het eiland het apparaat inschakelde. Met een luide knal gaf de recorder de geest. Vlieland had begin jaren vijftig nog gelijkstroom en niet, zoals de rest van Nederland (en ook de recorder) wisselstroom. Recentelijk heeft Jo Daan nog aan een bezoek aan Vlieland (dit bezoek?) gerefereerd (Daan 1999:56).

dezelfde informant, J. Kooij, die eerst onderwijzer en later schoolhoofd op het eiland was. Zijn grafsteen is nog altijd op het Vlielandse kerkhof te vinden. Een twintigste-eeuwse studie over het Vlielands is Heeroma 1934, en ook die betrek ik in de vergelijking.

3. Resultaten

3.1. *Ned. ij en ui*

Met de in de RND voorkomende representaties [i] en [y] stemt Vlieland overeen met alle andere Waddeneilanden, de Zuiderzeekust van Friesland, Overijssel, Gelderland, Utrecht en voor zover het Noord-Holland betreft, Enkhuizen en ook het eiland Wieringen (Daan en Francken 1977, kaart 12 en 14). De klanken laten zich probleemloos met Nederlandse schrifttekens weergeven: *ie* (*diek*) resp. *uu* (*huus*) of *u* (*huzen*).

Die schrifttekens vindt men ook wel in oudere bronnen, maar dan in woorden waar men ze niet verwacht. Allan (1857:33) noteert als de Vlielandse uitspraak van ‘ijs’ *huis*, met hypercorrecte *h*, en als Vlielandse uitspraak van ‘huis’ *ies*, met wegval van *h*. Er is als het ware een taalkundig chiasme ontstaan: ‘ijs’ is *huis*, ‘huis’ is *ies*. De naam van het nog altijd bestaande Posthuis geeft Allan weer als *post-ies*, en ‘schuit’ is bij hem *schiet*, en ook wel *schijt*.

Winkler (1874-II:20-25) noteert voor ‘ij’ steeds een *u* (en dus geen *ui*): *tud* ‘tijd’, *kruggen* ‘krijgen’, *useluk* ‘ijselijk’, *blud*, *blude* ‘blij’, *haltud* ‘altijd’ (weer met hypercorrecte *h*). Ook *swunnen* ‘varkens’ heeft een *u* die beantwoordt aan wgm. *û*, vgl. Oostned. *zwien*, Ned. *zwijn*. In de weergave van wgm. *û* heeft Winkler, net als de RND, *uu*: *buuk* ‘buik’, *fuul* ‘nijdig’ (vgl. Ned. *vuil*), op één uitzondering na: *iis* ‘huis’.³

Ook bij Heeroma (1934:26) vormt ‘huis’ nog de enige ‘afwijking’ (*is*), naast een jongere vorm *ys* (*uus*; Heeroma gebruikt een fonetische spelling) die meer in overeenstemming is met de door hem genoteerde *bygə* ‘buigen’ en *skylə* ‘schuilen’ (idem:26). Ook *bitə* ‘bijten’ heeft bij Heeroma (1934:26) al de vocaal die in de RND algemeen is, en buiten Vlieland op grote schaal voorkomt.

³ In zijn inleiding bij de Vlielandse vertaling suggereert Winkler (1874-II:21) dat er nog meer *ui*-woorden zijn die in het Vlielands een klank als die van het woord *iis* ‘huis’ krijgen: “Zoo ook heeft ’t woord *huis* en andere woorden met *ui*, in ’t flielandsch een klank die tusschen lange *i* en korte *u* in ligt; men spreekt ongeveer *iis* voor *huis* enz. Men kan werkelijk dikwijls op Flieland het woord *ijs* als *huis* en het woord *huis* als *ijs* ongeveer hooren uitspreken.”

Veranderingen in het Vlielands

Samengevat: de voortzettingen van wgm. *î* en *û* hebben zich tussen 1857 en 1951 ontwikkeld van een heel eigenaardig⁴ naar een niet zo bijzonder maar nog altijd wel dialectisch vocalisme: [i] en [y].

Die uitspraak houdt het ook nadien vol, zeker tot 1999, en niet alleen bij de oudste generatie. De kleindochter van een van de informanten, dan twee jaar oud, sprak over een *knin* 'konijn'. Ook door anderen werd bevestigd dat woorden als *hys* 'huis', *dik* 'dijk' en *tyn* 'tuin' onder Vlielandse jongeren nog volop voorkomen.

3.2. *Ned. [sx] is Vlielands [sk]*

De RND geeft in alle mogelijke gevallen een ongeassimileerde voortzetting van wgm. *sk* (*skIp* 'schip' etc.). Vlieland ligt binnen het grote aaneengesloten noord(west)elijke gebied waar nog altijd *sk-* heerst (Daan en Heikens 1976:39). Ook in 1999 heeft de *sk-* zich op Vlieland gehandhaafd.

3.3. *De [h]*

In de RND is Vlieland *h*-loos, en datzelfde geldt voor de oudere bronnen, m.u.v. *he:rt* 'haard' en *hemt* 'hemd' bij Heeroma (1934:28 resp. 30).⁵ In 1999 is die *h*-loosheid echter verdwenen; wel herinneren de informanten zich dat vroeger *el* 'heel' werd gezegd. De uitzonderlijke positie die Vlieland had in de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw (in de nabijheid komt geen *h*-loosheid voor, zie Scholtmeijer 1997a:222-223), heeft Vlieland aan het einde van de twintigste eeuw niet meer.

3.4. *Het ge-prefix*

Het *ge-*prefix van voltooiden deelwoorden wordt achterwege gelaten. Dat is in de RND zo, in oudere bronnen, maar ook nog in 1999. Vlieland stemt daarin overeen met Friesland, Groningen en de Kop van Noord-Holland (zie TNZN aflevering 2, no. 9), kortom het hele gebied rond de Waddenzee.

⁴ We zouden kunnen denken aan ronding geconditioneerd door labiale consonanten en de bijbehorende hypercorrectie, ware het niet dat de verandering ook in heel andere omgevingen optreedt.

⁵ Heeroma noteert wel *is*, *ys* 'huis' (1934:26), *e.l* 'heel' (id:27), *art* 'hard' (id:28) en *arsəns* 'hersens' (id:29).

3.5 Palatale realisaties van Ned. [a]

Aan de Nederlandse (lange) [a] beantwoorden in de RND, naast de [a] niet minder dan vier palatale realisaties:

- *dl:ən* ‘gedaan’
- *linze.t* ‘lijnzaad’, *ke.s* ‘kaas’
- *I:r* ‘haar’, *kl:rs* ‘kaars’, *pl:rt* ‘paard’, *wl:r* ‘waar (vragend vnv.)’
- *eivən* ‘avond’

Deze variatie reflecteert de verschillen in historische oorsprong. Bij *ke.s* heeft umlaut van de lange vocaal plaatsgevonden, net als in het Duits en het hele oosten van het Nederlandse taalgebied (Taalatlas Afl. 3, no. 10); bij *pl:rt* en *kl:rs* treffen we een wgm. *e* aan.

Na 1951 heeft er een reductie van die variatie plaatsgevonden. In 1999 geldt zelfs bij de (‘ideale’) informanten *ze.t* ‘zaad’ als verouderd, en dat is ook het geval bij *eivən(t)* ‘avond’, dat slechts nog vaag herinnerd wordt (‘*geneeuwen* is goedenavond’). Het participium van ‘doen’ is *dan* (!). Wat nog wel bestaat is *kes* ‘kaas’ en de [I.] voor *r* (+ alveolaire consonant): *hl.r* ‘haar’ (alleen bij de oudste informante), *kl.rs* ‘kaars’, *pl.rt* ‘paard’.

3.6. Ned. [e] is Vlielands [i]

De RND noteert in sommige gevallen [i] waar het Nederlands [e] heeft, bijvoorbeeld *twi* ‘twee’, *stinde* ‘stenen’, overigens naast *bre.jə* ‘brede’, *elə* ‘hele’. Van *twi*, dat trouwens ook al bij Winkler voorkomt, wordt gemeld: ‘*twe.i* heeft *twi* vrijwel verdrongen’. In 1999 blijkt *twi* echter nog wel herinnerd te worden.

In oudere bronnen komt in plaats van Nederlands [e] ook [ei] voor (Winkler (1874-II:22): *deil* ‘deel’, *freimd* ‘vreemd’; Heeroma (1934:27): *fleis* ‘vlees’), maar dat is in de RND al verdwenen. Vijftig jaar later is dus ook de [i] voor Nederlands [e] tot het verleden gaan behoren.

4. Conclusies

Ondanks de betrekkelijk geringe hoeveelheid vergelijkingsmateriaal kunnen we wel iets zeggen over de veranderingen die het Vlielands (althans op de meest ideale manier afgevraagd) tussen 1951 en 1999 heeft doorgemaakt. De volgende tendensen kunnen daarbij worden onderscheiden:

1. Verdwijning van dialectkenmerken. Voorbeeld: het weglaten van de *h*.
2. Bewaard blijven van dialectkenmerken. Voorbeeld: de *sk*-, het weglaten van het *ge*-prefix in voltooid deelwoorden.

Veranderingen in het Vlielands

3. Verandering van bepaalde dialectische kenmerken in andere dialectische kenmerken. Voorbeeld: de bijzondere realisaties van wgm. \hat{i} en \hat{u} veranderen in de meer algemene gesloten monoftongen [i] resp. [y].
4. Een veel-op-éénverhouding tussen de Vlielandse en de Nederlandse realisaties verandert geleidelijk in een één-op-éénverhouding. Voorbeeld: aan Ned. [a] beantwoordden in 1951 nog vijf verschillende Vlielandse klanken (waarvan vier afwijkend van het Nederlands), in 1999 nog maar drie. Ned. [e] werd in 1951 door twee Vlielandse realisaties weergegeven (voor 1951 zelfs door drie), nu nog maar door één.

Het verschil tussen 1 en 2, dus tussen verdwijning en handhaving, lijkt bepaald te worden door wat er in de (geografische) omgeving gebeurt. Met het weglaten van de *h*, nu verdwenen, vormde Vlieland een buitenbeentje ten opzichte van zijn burenen. Het realiseren van *sch* als [sk] of het weglaten van het *ge*-prefix bij voltooidde deelwoorden vinden we echter rond Vlieland volop: op alle andere Waddeneilanden, in de Kop van Noord-Holland en in Friesland.

Ook het opgeven van de eigenaardige realisaties van wgm. \hat{i} en \hat{u} ten gunste van de meer algemene [i] en [y] kan weer gezien worden als een aanpassing bij het grotere geheel; alle andere Waddeneilanden, Wieringen en Friesland hebben deze pendanten van Ned. *ij* en *ui*.

De vereenvoudiging van de correspondentie tussen het Vlielands en het Nederlands is niet rechtstreeks toe te schrijven aan de omringende dialecten, maar aan het Nederlands. Dit patroon van vereenvoudiging is ook in andere dialecten wel geconstateerd (Hoppenbrouwers 1990:96).

In de afgelopen vijftig jaar is het Vlielands dus (nog meer) zijn zelfstandige karakter kwijtgeraakt en opgegaan in een algemeen-noordwestelijke spreektaal die overigens op fonematisch ([i] i.p.v. [ɛi], [y] i.p.v. [œi], [sk] i.p.v. [sx]) en morfologisch niveau (nul-prefix i.p.v. *ge*-prefix) afwijkt van het algemene of standaard-Nederlands. Vlieland, dat van alle eilanden in het Nederlandse taalgebied het verst uit de kust ligt, is op de dialectkaarten zijn eilandkarakter kwijtgeraakt. Opmerkelijk is dat door het verlies van het zelfstandige karakter de kloof tussen de passieve kennis van de oudste informanten en de dagelijkse spreektaal weer wat lijkt te zijn gedicht: volgens de informanten, en ook volgens anderen die ik daarover op Vlieland sprak, komen de genoemde afwijkingen van het Nederlands ook onder jongeren volop voor.

5. Ter afsluiting

In het begin stelden we de vraag naar de houdbaarheid van data in de dialectatlassen: kunnen we niet net zo goed een recente atlas gebruiken (zo niet beter, om allerlei redenen) dan de oude en misschien in methodologisch opzicht verouderde RND? Zijn in grote lijnen de isoglossen die men destijds kon trekken ook nadien nog intact gebleven?

De betrekkelijk geringe hoeveelheid materiaal in deze studie⁶ dwingt niet tot ver-strekkende conclusies. Toch kunnen we constateren dat uit het al niet zeer dialectische materiaal dat Jo Daan in 1951 verzamelde sedertdien weer het een en ander is verdwenen, zelfs bij de meest 'ideale' informanten. In die gevallen zijn de isoglossen anders gaan lopen. Isoglossen die slechts een of enkele plaatsen ('dialecteilanden') omvatten zijn zelfs helemaal verdwenen.

De RND biedt, in samenhang met andere opnamen, de mogelijkheid tot contrastieve analyse, en het nauwkeurig volgen van de ontwikkelingen, waardoor het ingewikkelde verband tussen taal en samenleving weer wat helderder wordt. De aanpassing aan de omgeving van Nederlands meest afgelegen eiland blijft niet beperkt tot de stroomsoort op het openbare elektriciteitsnet.

⁶ Er is gewoon niet meer; zeker in historisch opzicht hebben we het Vlielandse feitenmateriaal uitputtend behandeld.

Veranderingen in het Vlielands

Bibliografie

- ALLAN, F.
1857 *Het eiland Vlieland en zijne bewoners*. Amsterdam: Borleffs & Ten Have.
- DAAN, JO
1969 *Dialektatlas van Noord-Holland* (RND deel 13).
1999 'Woorden als historische bron'. *Driemaandelijks Bladen* 51, p. 53-69.
- DAAN, JO, EN M.J. FRANCKEN
1977 *Atlas van de Nederlandse Klankontwikkeling (ANKO). Kaarten aflevering 2*. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.
- DAAN, JO, EN H. HEIKENS
1976 *Dialectresistentie bij kleuters en eerstklassertjes. Verslagen van onderzoeken in nieuw en oud land*. (Bijdragen en mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam XLVIII). Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.
- HEEROMA, K.
1934 'De dialecten van Vlieland en Midsland (Terschelling)'. *De Nieuwe Taalgids* 28, blz. 24-32.
- HOPPENBROUWERS, C.
1990 *Het regiolect. Van dialect tot Algemeen Nederlands*. Muiderberg: Coutinho.
- RYCKEBOER, H. EN H. SCHOLTMEIJER
1998 'De Nederlandse dialectologie en variatilinguïstiek voor de twintigste eeuw-wende.' *Taal en Tongval* themanummer 11, p. 65-98.
- SCHOLTMEIJER, H.
1997a 'De h-loosheid in Nederland boven de grote rivieren'. In: A. van Santen en M. van der Wal (red.), *Taal in tijd en ruimte. Voor Cor van Bree bij zijn afscheid als Hoogleraar Historische Taalkunde en Taalvariatie aan de Vakgroep Nederlands van de Rijksuniversiteit Leiden*. Leiden: SNL.
1997b 'De verspreiding van de sj-uitspraak in Gelderland en Utrecht.' *Taal en Tongval* 49, p. 18-30.
- TAELDEMAN, J. EN G. VERLEYEN
1999 'De F.A.N.D: een kind van zijn tijd (en een complement bij Weijns Vergelijkende Klankleer).' *Taal en Tongval* 51.
- WINKLER, J.
1874 *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon* (2 dln). 's-Gravenhage: Nijhoff.